

**ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԵՐԱԽՏԱԻՈՐ
ՊՐՈՖԵՍՈՐ ՀԱՅԿ ՂԱԶԱՐԵԱՆԻ ՄԱՀԸ**

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ՊՕԴՈՍԵԱՆ
varuzhan.poghosyan@mail.ru

Հ. Ղազարյան

83 տարեկան հասակում կեանքին հրաժեշտ տուեց վաստակաշատ պատմաբան եւ մանկավարժ, մեծաթիւ պատմագիտական աշխատութիւնների հեղինակ, պատմական գիտութիւնների դոկտոր, պրոֆեսոր Հայկ Ղազարեանը, որը խոր հետք թողեց արեւմտահայութեան, Հայկական Հարցի եւ Հայոց Յեղասպանութեան պատմութեան ուսումնասիրութեան ասպարէզներում:

Նա ծնունդ է 1930ին, ՀՀ Մարտունու շրջանի Վարդենիկ գիւղում, ուսանել տեղի միջնակարգ դպրոցում, այնուհետեւ 1946ին ընդունուել Խաչատուր Աբովեանի Անուան Մանկավարժական Ինստիտուտի Պատմութեան Ֆակուլտետ, որն ավարտելուց յետոյ 1952-1954ին աշխատել է Կամոյի շրջանում իբրեւ դպրոցի ուսուցիչ: 1954ին ընդունուել է ՀԽՍՀ ԳԱ Պատմութեան Ինստիտուտի ասպիրանտուրա եւ ականաւոր պատմաբան ակադէմիկոս Աշոտ Յովհաննիսեանի ցուցումներով ձեռնամուխ եղել արեւմտահայութեան պատմութեան մանրագին ուսումնասիրութեանը: Նրա ղեկավարութեամբ նա գրել է եւ 1959ին պաշտպանել թեկնածուականատենախօսութիւն՝ «Արեւմտահայ Դեմոկրատական Հոսանքը 1860ական թուականներին» թեմայով: 1958-1976ին նա աշխատել է Պատմութեան Ինստիտուտում, որտեղ 1968ին պաշտպանել է դոկտորականատենախօսութիւն՝ «Արեւմտահայերի Սոցիալ-Տնտեսական Եւ Քաղաքական կացութիւնը 1800-1870 թթ.» թեմայով:

1976ին Հայկ Ղազարեանը տեղափոխուել է աշխատանքի ԵՊՀ Պատմութեան Ֆակուլտետ, որտեղ մինչեւ 1988 աշխատել է իբրեւ ԽՍՀՄ Պատմութեան Ամբիոնի վարիչ, միաժամանակ՝ 1980-1984ին զբաղեցրել նաեւ Ֆակուլտետի ղեկանի պաշտօնը: 1988-1995ին նա աշխատանքի է անցել Խաչատուր Աբովեանի Անուան Հայկական Պետական Մանկավարժական Համալսարանի Պատմութեան Ֆակուլտետում նախ իբրեւ պրոֆեսոր, այնուհետեւ Ռուսաստանի Պատմութեան Ամբիոնի

վարիչ (1992-1995): Կեանքի վերջին երկու տասնամեակը նա գերադասեց անմնացորդ նուիրաբերել միայն գիտահետազոտական աշխատանքներին:

Հայկ Ղազարեանն արհեստավարժ պատմաբան էր: Նրա գիտական հետաքրքրությունների կենտրոնում էին մինչ այդ գրեթե չուսումնասիրուած՝ արեւմտահայութեան պատմութեան հիմնախնդիրները գլխաւորապէս ԺԹ. դարում: Կեանքի տարբեր ժամանակահատուածներում նա ոչ միայն գրեց արեւմտահայութեանը նուիրուած ընդհանրացնող բնոյթի ծաւալուն հետազոտութիւններ, ինչպիսիք են *Արեւմտահայերի Սոցիալ-Տնտեսական Եւ Քաղաքական Կացութիւնը 1800-1870 ԹԹ.* (Երեւան, 1967), *Արեւմտահայութիւնը Յեղասպանութեան Նախօրեակին* (Երեւան, 2001) մենագրութիւնները, այլեւ որոշ արեւմտահայ յայտնի գործիչների նուիրուած ուսումնասիրութիւններ՝ *Գրիգոր Չիլինկիրեան* (Երեւան, 1959), *Մատթէոս Մամուրեան* (Երեւան, 1961), *Յարութիւն Սվաճեան: Կեանքը Եւ Գործունէութիւնը* (Երեւան, 1986): Հայկ Ղազարեանն իր նպաստը բերեց նաեւ նրանցից ոմանց երկերի հրատարակութեան գործին՝ Սրբուհի Տիւսաբ, *Երկեր* (Երեւան, 1959), Յարութիւն Սվաճեան, *Հրապարակախօսութիւն* (Երեւան, 1960), Մատթէոս Մամուրեան, *Երկեր* (Երեւան, 1966), հանդէս գալով իբրեւ դրանց կազմող եւ ծանօթագրութիւնների հեղինակ:

Յետագայում՝ դարեր շարունակ արեւմտահայութեան հատած բարդ քառուղիների առէջներում հիանալի կողմնորոշումներ ունեցող պատմաբանը ձեռնամուխ եղաւ Հայկական Հարցի եւ Հայոց Յեղասպանութեան հիմնախնդիրների ուսումնասիրութեանը: Նրա գրչին են պատկանում ստուարածաւալ ուսումնասիրութիւններ՝ *Հայ Ժողովրդի Յեղասպանութիւնն Օսմանեան Կայսրութիւնում 1890-1922 ԹԹ., Հտր. Ա.-Բ.* (Երեւան, 2004, Երկրորդ, վերամշակուած Հրատ.՝ Երեւան, 2007), *Մոսկուայի Եւ Կարսի 1921 Թուականի Պայմանագրերն Ու Նրանց Ողբերգական Դերը Հայ Ժողովրդի Ճակատագրում* (Երեւան, 2010), *Սեւրի Պայմանագիրը Եւ Վուդրօ Վիլսոնի Իրաւարար Վճիռը Հայաստան-Թուրքիա Սահմանաբաժանման Վերաբերեալ, Գիրք Ա.-Բ.* (Երեւան, 2012): Հաշուի առնելով Թուրքիայի ժխտողական քաղաքականութեանը հակահարուած տալու անհրաժեշտութիւնը՝ նա Հայոց Յեղասպանութեան պատմութեանը նուիրուած իր մենագրութեան համառօտ տարբերակները լոյս ընծայեց նաեւ ռուսերէն, անգլերէն, ֆրանսերէն, իսպաներէն եւ թուրքերէն լեզուներով:

Հայկ Ղազարեանի արժանիքներից էր հայ ժողովրդի բնաջնջման դիտարկումն իբրեւ օսմանեան տարբեր վարչակարգերի կողմից իրականացուած ցեղասպան քաղաքականութեան անքակտելի մաս: Այդ մասին է վկայում օսմանահպատակ տարբեր ժողովուրդների նկատմամբ

Օսմանեան Կայսրութիւնում կիրառուած ցեղասպան քաղաքականութեան դիմագիծը լուսաբանող *Օսմանեան Բռնապետութեան Ներքոյ Ապրող Հայ Եւ Միւս Ժողովուրդների Ցեղասպանութեան Պատմութիւնը 1453-1922 ԹԹ.*, Հտր. Գ. (Երեւան, 2010) նրա մենագրութիւնը, որաւէլ քննարկուած են մասնաւորապէս յոյն, բուլղար, ասորի, եգիպտի ժողովուրդների ոչնչացման գործընթացները երկարասել ժամանակահատուածում, ինչն անկասկած, պայմանաւորուած էր Հայոց Ցեղասպանութեան՝ իբրեւ օսմանեան տարբեր վարչակարգերի կողմից իրականացուած շարունակական գործընթացի (1894-1922) շուրջ նրա որդեգրած իրատեսական հայեցակարգային մօտեցմամբ:

Յիշատակութեան է արժանի նաեւ նրա *Armianskoe Obshestvenno-Politicheskoe Dvijenie V 50-60-x Godax XIX Veka I Rossiya* (Հայ հասարակական-քաղաքական շարժումը ԺԹ. դարի 50-60ականներին եւ Ռուսաստանը) (Երեւան, 1979) մենագրութիւնը:

Երկար ասորիներ աշխատելով ՀՀ ԳԱԱ Պատմութեան Ինստիտուտում Հայկ Ղազարեանը գործուն մասնակցութիւն է ունեցել *Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն* ակադեմիական բազմահատրեակի աշխատանքների իրականացմանը: Նա հանդէս է եկել ոչ միայն իբրեւ սոյն հրաաարակութեան Ե. հատրի (Երեւան, 1974) տարբեր գլուխների հեղինակ, այլեւ գլխաւոր խմբագիր ակադեմիկոս Ծաաուր Աղայեանի տեղակալ: Նա անուրանալի աւանդ է ներդրել նաեւ *Հայկական Սովետական Հանրագիտարանի* ստեղծման գործում, գրել բազմաթիւ յօդուածներ, մասնաւորապէս Արեւմտեան Հայաստանի եւ արեւմտահայ գործիչների մասին: Նա զբաղուել է նաեւ Հայաստանի պատմական աշխարհագրութեան հարցերով, իբրեւ հեղինակակից մասնակցել բազմաթիւ քարտեզների կազմման աշխատանքներին, որոնք զետեղուած են ոչ միայն նրա մենագրութիւններում, այլեւ *Հայ Ժողովրդի Պատմութեան* նշուած հատրում եւ *Հայկական Սովետական Հանրագիտարանում*:

Անժխտելի է Հայկ Ղազարեանի մանկավարժական գործունէութեան ոլորտում ունեցած ներդրումը: Մակայն առաւել էականը նրա՝ պատմական գիտութեանն անմնացորդ նուիրուածութիւնն էր: Որքան տարօրինակ է, նոյնիսկ կեանքի վերջին տարիներին, չնայած առաջադիմած տարիքին, նրա աշխատունակութիւնը բացարձակապէս չէր նուագում: Հերթական գրքի լոյս ընծայումից յետոյ նա խօսում էր միայն նախատեսուող նոր մենագրութիւնը թղթին յանձնելու բուռն ցանկութեան եւ պատրաստակամութեան մասին: Տարիների հեռուից նա ցանկութիւն ուներ գրի առնել նաեւ իր յուշերը, սակայն այդ մտադրութիւնը չհասցրեց իրականացնել:

Հարկ է նշել նրա բնատրությունն որոշ առանձնայատկություններ, որոնք յատուկ են, ցուրտ, սակավաթիւ անձանց: Հանգուցեալ պատմաբանը մեծ ակնածանք էր տածում իր ուսուցչի՝ Աշոտ Յովհաննիսեանի հանդէպ: Ինձ հետ ունեցած գրեթէ իրաքանչիւր երկարատեւ զրոյցի ընթացքում նա ոչ միայն բարձր կարծիքներ էր յայտնում նրա գիտական գործունէութեան մասին, այլեւ նրա հասցէին ուղղում խորը երախտագիտութեան անկեղծ խօսքեր: Մեծ յարգանքով էր նա արտայայտում նաեւ մեծանուն պատմաբան, ԺԸ. դարի հայկական ազատագրական շարժումների եւ ԺԸ.-ԺԹ. դարերի ֆրանսիական հասարակական մտքի պատմութեան խոշորագոյն մասնագէտ Աբգար Յովհաննիսեանի մասին, որին միանգամայն իրաւամբ համարում էր հայ իրականութեան թիւ մէկ պատմաբանը:

Պրոֆեսոր Ղազարեանը ցանկութիւն չէր դրսեւորում ծանօթանալ իր գրքերի գրախօսականներին ձեռագիր վիճակում, որոնք ընթերցում էր լոյս ընծայուելուց յետոյ:

Հայկ Ղազարեանն աչքի էր ընկնում անեղծ հայրենասիրութեամբ: Ի տարբերութիւն շատ այլոց, Մոսկուայի եւ Կարսի 1921ի պայմանագրերին նուիրուած գրքում նա իր քաղաքացիական պարտքը համարեց հայեացք նետել 2009ին կայացած հայ-թուրքական բանակցութիւնների վրայ եւ յայտնեց իր բացասական դիրքորոշումը Թուրքիայի հետ նման հիմունքներով պայմանաւորուածութեան կայացման շուրջ:

Հաշուի առնելով Հայկ Ղազարեանի գիտական վաստակը 2007ին նրա թեկնածութիւնն առաջադրուեց Նոբէլեան մրցանակի: 2001ին Ռուսաստանի Բնական Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական Մասնաճիւղը եւ Ազգային Անվտանգութեան Պրոբլէմների Գիտութեան Միջազգային Ակադեմիան նրան ընդգրկեցին իրենց կազմում, իսկ Հայոց Ցեղասպանութեանը նուիրուած նրա գրքի իսպաներէն տարբերակը նպաստեց նրա՝ Իսպանիայի Թագաւորական Ակադեմիայի անդամի կոչմանն արժանանալուն:

Հայկ Ղազարեանը վախճանուեց Երեւանում, 2014ի Օգոստոսի 20ին, ծննդեան օրուանից երեք օր առաջ: